

Т.К. Грамадчанка (Мінск)

**“Я ў долю народа свайго ўзіраюся” (мінулае Беларусі
ў асэнсаванні Янкам Купалам)**

У праграме нацыянальнага Адраджэння пачатку ХХ ст. важным момантам было вяртанне народу гістарычнай памяці. Першым крокам ў гэтай важнай справе стаў зварот да паданняў і легенд – своеасаблівай мастацкай гісторыі роднай зямлі, апрабаваны ўжо прадстаўнікамі так званай рамантычна-этнаграфічнай школы ХІХ ст. (Я. Чачот, Я. Баршчэўскі, Т. Зан).

Так, у аснове купалаўскіх фальклорна-рамантычных паэм “Бандароўна”, “Магіла льва” – украінскае і беларускае паданні. Падзейны сюжэт паэмы “Курган” пісьменнікам стылізаваны пад народнае паданне. Фальклорна-рамантычныя рысы прысутнічаюць таксама ў ранняй паэме “Нікому” (1906), у якой Я. Купала адносіць дзеянне да часоў прыгону, распавёўшы пра дзікае права пана “браць за каханак... жонак і дачок” сваіх прыгонных людзей. Падзеі ў творах адбываюцца ў далёкім мінулым. Аднак гэтае мінулае недатаванае, дзеянне ў паэмах не прывязана да канкрэтных падзей і канкрэтных асоб. Героі твораў – Бандароўна, Тамаш, а таксама стары Гусляр абараняюць свабоду – асабістую і сацыяльную. Гэта ідэя, як вядома, сярод асноўных у праграме рамантыкаў. Узнаўляюцца не тыповыя, а выключныя канфлікты і сітуацыі, што таксама сведчыць пра рамантызм твораў Я. Купалы.

Больш складаная жыццёвая сітуацыя ўзноўлена паэтам у паэме “Магіла льва”. Зыходзячы з канфлікту і яго вырашэння, можна гаварыць пра палеміку беларускага аўтара з папярэднікамі. Я. Купала паказвае, што імкненне да свабоды, абарона сваёй чалавечай годнасці могуць спарадзіць страшны эгацэнтрызм і індывідуалізм. Здрада каханай, а Наталька па добрай волі пайшла да баярына нарадзілі ў душы Машэкі крыўду на ўвесь свет, неадольнае жаданне помсціць: “Спачатку дань жыццём плацілі / Яму адны багатыры, / Пасля знаходзілі ў магіле / Спачын і вёсак жыхары. / Не памагалі мольбы, чары, – / Крыжавы суд тварыў, караў; / Абезгалоўлены ахвяры / З сабою ў пучку забіраў” [2, с. 89]. Паэт пераасэнсоўвае народнае паданне: Машэка пад яго пяром з народнага заступніка становіцца катом, забойцам.

“Магіла льва”, напісаная Я. Купалам у 1913 г., побач з творамі “гістарычна-адраджэнцкай” тэматыкі гэтага перыяду засведчыла пэўныя змены ў падыходзе паэта да мінулага. У першым, уступным, раздзеле твора песняром абвешчаецца задача ўдумлівага вывучэння гісторыі народа: “Збіраць пачнём зярно к зярняці, / Былое ў думках ускрашаць”. Гэта праца патрэбна для адраджэння краіны, для таго, “каб быт на новы лад пачаці / І сеўбу новую пачаць”, бо паміж мінулым і сучаснасцю існуе цесная і трывалая сувязь, а дзень сённяшні абумоўлены ўчарашнім. Купала разумеў складасць вяртання аб’ектыўнай беларускай гісторыі, таму ён агаворвае ва ўступе паэмы яшчэ адну ўмову: даследчыкі яе павінны быць з асяроддзя жыхароў сваёй, а не чужой зямлі.

Пачнём дакапывацца самі / Разгадкі нашых крыўд і бед,
Што леглі цёмнымі лясамі / На нашай долі з даўніх лет.

Пачнём някратаны паданні / Сачыць пад бацькавай страхой,
Шукаць ад рання і да рання, / А толькі хай шукае свой [2, с. 79].

Мінулае народа стала аб'ектам асэнсавання ў многіх вершах Я. Купалы (“Над сваёй Айчызнай”, 1906; “Беларушчына”, 1908; “З мінуўшых дзён”, 1909; “Забраны край”, 1911 і інш.), якія нясуць у сабе ацэнку беларускай мінуўшчыны і сучаснага жыцця. Паэт згадвае ў іх пэўныя падзеі, часам нават гістарычных асоб, як, напрыклад, у вершы “З мінуўшых дзён”:

Перайшло, мінула, / Што калісь жыло,
Ў курганах заснула, / Зеллем зарасло.
Пад магіл наваляй / Дрэмле Русь, Літва –
За той тая з хвалай / Легла галава.
Не гудзе ў павазе / Голас вечавы,
Не шукаюць князі / Славы і бітвы.
Войска Усяслава / Не ідзе ў паход
На той бой крываваы / За свой край, народ.

<...>

Ні святых дуброваў, / Зніч пайшоў з вадой;
Загасціў лад новы, / Ды не той, не свой...

Баіць, гнучы шыі, / Паднявольны люд:

Мы ў сваім чужы – / Край забраны тут! [1, с. 117].

Часта ў творах Я. Купалы далёкае мінулае паўставала ідэалізаваным і супрацьпастаўлялася бяслаўнай, прыгнёжанай сучаснасці. “Панам быў дома і слаўным за домам / Мой патаптаны сягоння народ; / Змог ён не толькі знаць штукі з заломам, – / Роднаму слову ўмеў кніжны даць ход” [1, с. 179] – радкі з верша “Над Нёманам” (1912). Такі паказ беларускай гісторыі дыктаваўся найперш нізкай самасвятонасцю нацыі. Жыхарам Паўночна-Заходняга краю неабходна было давесці, што яны – старажытны самастойны народ, што іх продкі жылі ў сваёй дзяржаве, адчувалі сябе вольнымі людзьмі. Нёман, “лірычны” герой згаданага верша, памятае мінулае зямлі, дзе ён бярэ свой пачатак: “З вольнай дружынаю князь на пасадзе / Вольнаму люду законы пісаў; / Служаў князя, а князь што не ўладзіў – / Слухаў, што веча яму звон казаў. / Чуло, ах чую цяпер яшчэ ясна / Той неўгамонны, раскідзісты звон...” [1, с. 180] Сучаснасць жа зусім іншая, аб ёй “вольны Нёман” гаворыць з сумам і асуджэннем:

...Грамадзяне свабоднага краю
Ёрмы ўздзелі, у рабства пайшлі.
Прадзедаў слава лазой зарастае,
Памяць мінуўшчыны дрэмле ў зямлі.

Рынкам живога тавару няслава
Край ўвесь зрабіла, загнала на ўбой,
Дзе ўжо лет сотні Масква і Варшава
Торг груганячы вядуць між сабой [1, с. 180–181].

Падобнае супрацьпастаўленне прысутнічае ў вершах “Над сваёй Айчызнай”, “Курганы”, “З мінуўшых дзён”, “Мой край”, “Забраны край”, ва

ўступе да паэмы “Гарыслава”. Ідэалізаваны абагульнены вобраз мінулага абуджаў патрыятычныя пачуцці беларусаў. Аднак для аднаўлення перарванай сувязі паміж двума часавымі пластамі гэты вобраз павінен быў канкрэтызавацца, бо далёкая гісторыя хавала як узлёты, так і падзенні. Толькі яна здольна была даць адказ: чаму калісьці моцны свабодалюбівы народ, які не скарыўся ні татарам-манголам, ні тэўтонцам, мог страціць нават сваё імя, а край, аб якім “слава далёка за мора ішла”, стаў называцца “забытым” і “забытым”, “сціх, занямеў”.

Драматычны шлях Беларусі ў мінулых стагоддзях Я. Купала ўзнавіў у алегарычнай паэме “На Дзяды” (1912). Стогне, плача душа маці “як згубіўшы к долі сцежку, / Як не знаўшы долі”. Раней маці ведалі далёка ў свеце, яна мела незлічоныя багацці і “на касе сваёй насіла княжацку карону”. Яна мела трох сыноў, аднак сыны ўдаліся “не адной натуры”: “Працавітага быў першы / Складу і нагібу, / Так, здаецца, што й памершы / Ёсць араў, касіў бы. / За другім была ахвота / К лежні, к панаванню; / За чужой бы жыў работай, / Спаў бы да змяркання. / Трэці ўсіх бы толькі мучыў – / Склад меў быцц катом” [1, с. 211–212]. Выраслі сыны, увабраўшы ў сілу і пакінулі маці: сярэдні і малодшы сыны “ў свет чужы дзівіцца”. Нічога добрага там яны не ўбачылі і не набылі. Па вяртанні дамоў сярэдні сын “у плуг запрог свайго браточка”, а маці “асеннай ночкай выплаў на бадзянне”. Самы малодшы аказаўся яшчэ дасціпнейшы ў крыўдзе: “Над старэйшым братам ставіў / Стражы і запоры, / Цела ранами крыжавіў, / Здзекаваўся ў горы”. Над маці “суд судзіў, што я – не я ўжо, / І расняў на крыжы”. Маці ставіць пытанне: “Ці апомняцца сыночкі / У сваёй правіне? / Ці загінуць сярод ночкі, / Што і след загіне?” [1, с. 214].

Я. Купала звяртаецца да традыцыйна казачнай алегорыі – тры браты, тры сыны ў маці. Пры гэтым ён улічвае (і адмаўляецца ад яе) даўнюю палітычную алегорыю: тры народы-браты – рускі, украінскі, беларускі (старэйшы брат сярод іх, як вядома, рускі). У тым, што здарылася з маці-Беларуссю, паэт бачыць віну яе дзяцей, самога беларускага народа, заможная частка якога пад уздзеяннем пэўных гістарычных абставін пайшла на здраду дзяржаўным інтарэсам. “Не прыйшлося мне жыць на свеце / Ёй славе і дастатку: / Загубілі родны дзеці, / Загубілі матку” [1, с. 212], – плача матчына душа і чакае “змілавання”

У карціну сучаснасці паэт часта ўводзіў вобразы магіл і курганоў: “Адны ў шар курганы – / Сведкі бітваў стаяць; / Косці к ім груганы / Прылятаюць збіраць” (“Над сваёй Айчызнай”, [1, с. 62]). Гэтыя вобразы сімвалізуюць пахаваныя славу і волю народа. Разам з тым у самым, здаецца, песімістычным творы (“З мінуўшых дзён”) Я. Купала пакідае надзею на адраджэнне Бацькаўшчыны: у “паднявольнага людзю” час ад часу з’яўляецца разуменне забранасці краю.

Надзея на адраджэнне народа прасякнута паэма “На Куццю” (1911). У калядную ноч ажывае старое замчышча. Тут куццю “на старажытны лад спраўляюць” духі мінуўшчыны. Толькі адзін раз у год яны могуць з’явіцца на “падмурках гэтых сцен”, бо іншыя валадары занялі пасад і “багі другія верх

бяруць у край”. Князь хоча ведаць, як жыве яго народ. Дзеля гэтага ён кожны год пасылае сваіх ганцоў у свет жывых. Першы ганец у руцэ меў светач, што ўсюды зводзіў цені. Другі – трымаў лук і стрэлы. У трэцяга на грудзях віселі гуслі. Па гэтых атрыбутах расчываюцца алегарычныя вобразы ганцоў – Асветнік, Ваяр, Пясняр. Кожны з іх прыходзіць у свет жывых са сваім заданнем. У людзей на вачах “цямрачыя павязкі”, яны “сляпым замораныя сном”, “над іх душою патаптанай” усё ідзе паганыя торг. Аднак яны заўважылі ганцоў: пацягнулі да святла “худыя рукі”, сотні крэпкіх рук ускінуліся да зброі, з гор і нізін “голосам кволым” згадалі песню. Маналог князя (IX раздзел) – гімн адраджэнню Бацькаўшчыны:

Не ўмруць, не ўмруць ужо яны,
Раз хочуць сонца, славы, песні;
Заб’юць ім зычныя званы
Прабудным звонам напрудвесні.

Скаёй забранай старане,
Скаванай мучаніцы-княжне,
Узнясуць пасад на кургане
На панаванне недасяжна [2, с 62].

Паэт, аднак, разумеў, што шлях дзеля гэтага няпросты. Таму ў апошнім раздзеле з’яўляецца зноў вобраз замчынца-пусткі.

Я. Купала першым у беларускай літаратуры зразумеў значэнне і ролю мастака ў асэнсаванні гістарычнага лёсу народа. “Кожны край мае тых, што апяваюць, / Чым ёсць для народа ўпадак і хвала” [1, с. 26], заявіў паэт на самым пачатку творчага шляху, беручы на сябе высокую і адказную місію летапісца народнага жыцця.

Літаратура

1. Купала, Я. Жыве Беларусь: Вершы, артыкулы / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 1993. – 477 с.
2. Купала, Я. Паэмы. Драматычныя творы / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 1989. – 494 с.